

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Κριτικὸν ὑπόμνημα Ἐδολογίου Κουρίλα μητροπ. Κορνταῖς (βλέπ. σελ. «Θεολογίας» 128 ἔ. 283 ἔ.) προσθήκαι καὶ διορθώσεις. Περίεργος περιπέτεια τοῦ ὑπομνήματος.

σ. 140 (ἀνάτ. 121) στ. 3 ἄνω ἀντὶ δωροροηθέντα γρ. δωροφορηθέντα.—
 σ. 284 (ἀνάτ. 125) ἐν ἀρχῇ στ. 10 τὸ «ἐν Πετροπολίει τῷ 1905 ἀνήκει εἰς
 στ. 7 μετὰ τὸ «ἐκ δύο κωδίκων».—σ. 287 (ἀνάτ. 129) μέσ. Εἰς τὸν Ἰωσήφ
 τοῦτον γράφει ὁ Γρηγ. Καρδάμης, ἡγούμενος τῆς τοῦ Βατοπεδίου: «ὅτι
 ποθεῖς τὰ φίλα τῆς ἡσυχίας χωρία καὶ ζητεῖς προσφιλοσοφῆσαι τῷ καθ'
 ἡμᾶς ὄρει, ἀνθελέσθαι τε τῆς ταπεινᾶ καὶ κάτω βλεπούσης φιλοσοφίας τὴν
 ἀμείνω καὶ ὑψηλὴν, ὧς μηδαμοῦ συνόν σοι τὸ προσιστάμενον, καὶ μοναχοὶ
 πάντες οἱ καθ' ἡμᾶς τῇ γνώμῃ συντίθενται, εἰ τῷ τόπῳ ἐπιστῆς...» (Βλ.
 Σπαρτίον ἐντριτον Δωροσθέου Εὐελπίδου, Κ/πολις 1884, σ. 228·9). Πλείω
 ἐν Correspondance de Nicéphore Gregoras par R. Guiland. Paris
 1927, ἐπιστ. 1, 13 καὶ 25. Βιογραφικὰ σ. 338 ἔ. Ἀφοῦ ἐμόνασεν ἐν Θ/νίκῃ
 καὶ Θεσσαλίᾳ ἐσχάτως κατὰ Μετοχίτην ἤλθεν εἰς τὸν Ἄθω (Migne 145,
 στ. 353·373). Τετράκις προὔτάθη αὐτῷ ὁ πατρ. θρόνος, ἀλλ' ἀπέφυγε προ-
 τιμήσας τὴν ἡσυχίαν εἰς τὴν παρὰ τὴν Θ/νίκην μονήν, ὅπου *συνέγραψε τὴν
 ἐγκυκλοπαιδείαν* τῶν ἐπιστημῶν, ἣν ἀναλύει ὁ Guiland. σ. 290 (ἀνάτ. 132)
 στ. 8 κάτω ἀντὶ Ἀθανάσιος γρ. Στεργιάδης—σ. 29θ (ἀνάτ. 135) ἡ τελευ-
 ταία σημ. ἀθῆο-ἔρος ἀνήκει εἰς τὴν ἐπομένην σελ. στ. 8 ἄνω. Περὶ τοῦ...
 ἀθῆραν ἐπεῖν—σ. 296 (ἀνάτ. 138) μέσ. ἀντὶ Ἄ... ἀσίνετ' ἄν, γράφε : γρ. ἄ...
 ἀσύνετ' ἄν.—σ. 297 (ἀνάτ. 139) στ. 10 κάτω ἀντὶ μεταλλάτων γρ. μεταλλάτ'
 των.—αὐτ. στ. 1 κάτω ἀντὶ ἀνελέξας γρ. ἀνελίξας.—σ. 298 (ἀνάτ. 140)στ. 11
 ἄνω ἀντὶ ἱερῶς «ταῦτα γρ. ἱερῶς». ταῦτα.—Αὐτ. στ. 1 κάτω ἀντὶ 270 γρ. 278
 πρόσθετος ἐν τέλει : «διὰ τὸν ὕστερον (Γερμανὸν) τὸν ἐξ Ὁρρεσιιάδος μετατεθέντα,
 ὅτι τῇ πρὸς Ἱταλοὺς εἰρήνῃ αὐτὸς ἐκεῖνος πρεσβεύσας συνήργησε» Παχωμ.
 στ. 673 — Αὐτ. μέσ. ἀντὶ ἐν τοτοσοῦτῳ γρ. «ἐν τοσοῦτῳ». — σ. 299 στ. 13
 ἄνω (ἀνάτ. σ. 140 στ. 19 κάτω) ἀντὶ ἐκ πώμασιν γρ. ἐκπώμασιν.—Αὐτ. στ. 15
 ἄνω (ἀνάτ. 141 στ. 2 ἄνω) ἀντὶ σπαρτίῳ γρ. σπαρτίῳ.—Αὐτ. στ. 14 κάτω.
 (Ἄνάτ. σ. 141 στ. 13) ἀντὶ ἐνιαυτὸν γρ. ἐνιαυτόν.—Αὐτ. στ. 10 κάτω
 (ἀνάτ. σ. 141, στ. 17 ἄνω) ἀντὶ Πολυμέρους γρ. Παχυμέρους. Εἰς τὰς τελευ-
 ταίας σελίδας καὶ ἡ στίξις εἶναι λίαν πλημμελὴς ὧς ἐν σ. 303, στ. 14 ἄνω :
 ὧς ἂν κακεὶ βλέπων. σε γάννυμαι (sic) πλέον. γρ. ὧς ἂν κακεὶ βλέπων σε
 γάννυμαι πλέον (ἀνάτ. σ. 144, στ. 17).

Τελευταῖον ἰδιαζόντως ἐπεστήσαμεν τὸν νοῦν εἰς τὸ σπουδαῖον τῶν
 δύο παραιτήσεων τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου ζήτημα, ἐζητήσαμεν τὰ σω-

ζόμενα κείμενα καὶ ἀντεβάλομεν αὐτά, ἵνα καταδείξωμεν τὴν κανονικὴν στάσιν καὶ ἄμεμπτον διαγωγὴν, ἀλλὰ καὶ τὸν ὑπερβάλλοντα ζήλον καὶ τὴν ἀφθαστον πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἀγάπην τούτου. Ὁ ἀδελφὸς ἅγιος Ἡλιουπόλεως δημοσιεύσας ἐσχάτως ἐν τῇ «Ὁρθοδοξία» (Ἔτ. ΚΗ', 1953, σ. 145-156) σχετικὸν γράμμα δὲν ἐτόλμησεν οὔτε ἄκροισ δακτύλοις νὰ ἐγγίξῃ τὸ πολυθρύλητον τοῦτο ζήτημα, μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐπωφεληθῇ τῶν συληθέντων ἐκ γραφομένων μου, ὅτε ἀρξάμενης τῆς δημοσιεύσεως αὐτῶν. Τὸ ἔγγραφον πλὴν τῶν ὀνομάτων τριῶν πρὸ τοῦ Ἀθανασίου πατριαρχευσάντων, εἶναι ἐπανάληψις τῶν γνωστῶν κειμένων καὶ οὐδὲν σχεδὸν τὸ νέον παρουσιάζει διὸ καὶ ἀπέφυγε σκοπίμως ὁ ἐκδότης νὰ παραβάλλῃ. Εἶπον αἰδημόνως συληθέντων. Ἡ κρίσις ἡμῶν αὕτη ἐστάλη κατ' ἀρχὰς πρὸς δημοσίευσιν εἰς τὴν «Ὁρθοδοξίαν», ὅπως δηλοῦται ἐν τέλει τοῦ Β' μέρους (σ. 303). Ἡ περιπέτεια τοῦ ἄρθρου ἐγένετο οὐχὶ ἄνευ ὑστεροβουλίας ὑπὸ τῶν «κεκασμένων ἀλλοτριόισι πόνοισ». Ἐν σ. 133 (τοῦ ἀνατύπου σ. 114) ὑπεσημειώσαμεν τό δε: «Ἄπ' ἐντεῦθεν ὠρισμένα μέρη τοῦ κειμένου περικλείομεν ἐντὸς ἀγκυλῶν [...] καὶ τὸν λόγον θὰ εἴπωμεν ἐν τέλει». Αἱ ἀγκύλαι δυστυχῶς ἐτέθησαν μόνον ἐν ἀρχῇ (μέχρι τῆς σελ. 137, ἀνατ. 118), ἔπειτα, ὁ ἐπιστατήσας ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου πρωτοσύγκελλος δὲν κατώρθωσε νὰ προσθέσῃ, ὅποτε θὰ εἴχομεν τὸ φαινόμενον, ὅτι οἱ διευθύνοντες τὸ πατριαρχικὸν περιοδικὸν εἶχον διαγράψει ἐκ τῆς κρίσεώς μου τὸ ἐν τρίτον περίπου καὶ πρὸς δῆλωσιν περιέλειον τὰ μέρη ταῦτα διὰ τῶν ἀγκυλῶν. Ἀλλὰ δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τοῦτο. Τὰ γραφόμενά μου ὑπέλαβον ὡς μαθητικὰ δοκίμια καὶ ἀνέλαβον νὰ ἀνασυντάξουν αὐτὰ μεταβαλλόντες ἐνιαχοῦ καὶ τὴν φράσιν. Τὰς δύο τετυπωμένας πρώτας σελίδας περιέστειλαν εἰς ἔλαττον τοῦ ἐνὸς τετάρτου, ὡς ἐξῆς :

«ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α΄ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ.

Τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Α', Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ὁ βίος καὶ ἡ πατρις'

Αἱ τελευταῖαι δύο ἐκδόσεις ὑπὸ Ἀγιορείτων γενόμεναι.

Α' Ἐκδοσις τοῦ Ἰσιδώρου Καυσοκαλυβίτου, φιλοτεχνηθεῖσα ὑπὸ Γερασίμου Ναξίου 1950».

«Δύο μοναὶ ἐν Ἁγίῳ Ὁρει ἡ τοῦ Ἐσφιγμένου καὶ ἡ τοῦ Καρακάλου τὸν θέλουσιν ἀδελφόν, ἠγουμένον καὶ κτίτορα (κατ' ἐπίσημον ἔγγραφον ἰδὸν τὸ φῶς ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Φραγκ. Dölger). Δύο πόλεις ἀφ' ἐτέρου φέρονται ὡς ἡ πατρις αὐτοῦ. Μέχρι τοῦ χρονογράφου Γεωργίου Φραντζῆ ὅλοι ἐθεώρουν αὐτὸν Ἀδριανουπολίτην κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν βιογράφων καὶ τούτους ἠκολούθησε καὶ ὁ εἰς τὸ ἀπλοῦν μετενεγκὼν τὸν βίον Ἀγάπιος ὁ Κρής. Ὡς ἀγιορείτης οὗτος ἐγνώριζε τὴν παράδοσιν καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ παρασυρθῇ ἀπὸ τὸν πλαστογράφον τοῦ χρονογράφου, ὅπως παρεσύρθη ὁ κατὰ τὰ ἄλλα οὐχὶ ἀδόκιμος ἱστορικὸς τῆς Ἐκκλησίας μας Μελέτιος ὁ Ἀθηῶν. Τοῦτον ἀντέγραψεν ὁ Μαθῆς εἰς τὸν «Κατάλογον Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως» ἐκδ. Β' σ. 87, καὶ γράφει κατὰ πρῶτον ἐπισήμως, ὅτι ὁ

Πατριάρχης Ἀθανάσιος κατήγετο «ἐξ Ἀνδρούσης τῆς ἐν Πελοποννήσῳ». (γρ. «Πελοποννήσιος ἐξ Ἀνδρόσης» (sic).

Ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη τὸν ἐώρταζον. Εἰκὼν σχεδὸν 200 ἐτῶν σώζεται ἐν Ἐλευθεροπόλει (Πράβι) προελθούσα ἐκ Θράκης (Βλ. Θρακικὰ Τομ. ΙΕ' σ. 394). Ἡ ἔκδοσις Ἰσιδώρου τοῦ Καυσοκαλυβίτου ἔχει οὕτω ἐν τῇ Ἀγιορειτικῇ Βιβλιοθήκῃ (Ἔτος ΙΕ', 1950 σ. 109—141). «Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρούσης Μεσσηνίας τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ μοναχοῦ Ἰσιδώρου Ἀν. Παπαδοπούλου (γρ. Παντελοπούλου) ἐκ τῆς ἐν ἀγίῳ Ὁρει Σκήτης τῶν Καυσοκαλυβίων, Ἀνδρουσίου».

Ὁφείλω νὰ διακηρῦξω, ὅτι τολμηρὰ χεῖρ περιέκοπε κυρίως τὰ σπουδαιότερα μέρη τοῦ ἐλέγχου μου, ὡς δεικνύουσιν αἱ τεθεῖσαι εἰς τὸ ἀ' μέρος ἀγκύλαι (βλ. σ. 133 μέσ.—137 ἀνάτ. 115—118). ἐκ τῶν διαγραφέντων μόνον αὐτὸ τὸ τμήμα ἀναφέρω ὡς παράδειγμα. Ταῦτα βεβαίως ἐγίνοντο ἐν ἀγνοίᾳ μου, ἀλλ' ὑποτοπᾶσας τὸ πρᾶγμα—ὅπερ ἀποφεύγω νὰ χαρακτηρίσω—ἐξήτησα ἐπιμόνως νὰ μοὶ ἐπιστραφῶσι τὰ χειρόγραφα. Ὁ ἀναγνώστης, ὅστις ἔχει ἐνώπιόν του δόλοκληρον, ἀνέπαφον, ὅπως ἀπ' ἀρχῆς ἐγράφη, τὸ κείμενον, θὰ πεισθῇ, ὅτι οὐδὲν περιττὸν καὶ ἀπροσδιόνυσον ὑπάρχει, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε ν' ἀποσκυβαλισθῇ, ὡς ἔπραξεν ἡ ἐπιτροπὴ, ἀνευ οἴκτου καὶ ἀνευ περιορισμοῦ.

Ὁ Παναγιώτατος λαβὼν τὸ χειρόγραφόν μου εὐηρεστεῖτο νὰ μοὶ ἀπαντήσῃ ἀπὸ 22-5-52 φιλοφρονέστατα ἐπιλέγων: «*Συγχαίροντες ἀδελφικῶς ἐπὶ τῇ σπουδαίᾳ μελέτῃ ὑμῶν, τὴν ὁποίαν μετ' ἐνδιαφέροντος ἀνέγνωμεν, δηλοῦμεν, ὅτι ἀπολεσθεῖσαν ἐν τῷ μεταξύ, κατόπιν συντόνου ἐρεύνης ἀνεύρομεν αὐτὴν καὶ παρεδώκαμεν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ περιοδικοῦ «Ὁρθοδοξία» Ἐπιτροπῇ πρὸς δημοσίευσιν». Ἀλλ' ἡ ἐπιτροπὴ φαίνεται, ὅτι δὲν ἦτο καθόλου εὐχαριστημένη ἐπὶ τῇ ἀνευρέσει, καὶ τότε ἐμηχανεῦθη νὰ κολοβώσῃ καὶ νὰ παραμορφώσῃ τὴν ἐργασίαν μου, ἀφαιροῦσα πᾶν ὅτι νέον παρουσίαζεν αὐτῇ καὶ ὅπερ ἐχρησίμευεν ἀκριβῶς εἰς ἐν τῶν μελῶν αὐτῆς. Τοῦτο σκιαδῶς μοὶ ἀνακοινῶ ὁ ἀρχιεραγματεὺς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀρχιμανδριτῆς Ἰάκωβος Παπαϊωάννου ὡς ἐξῆς: «Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως... Ἐπιτροπὴ εἰς ἣν παρεπέμφθη ἡ περὶ Ἀθανασίου τοῦ μεγάλου (:) μελέτη τῆς Ὑμετέρας Σεβασμιότητος ἐνέκρινε τὴν δημοσίευσιν αὐτῆς τροποποιήσασα μόνον ἢ παραλείψασα προτάσεις τινὰς διὰ λόγους εὐνοήτους (!)» 5-6-52. Διεμαρτυρήθην ἐντόνως ἐπὶ τῇ προτάσει ταύτῃ ἄλλ' ἐπειδὴ εἶχον ἀηδιάσει πλέον, ὑπεχώρησα ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μοὶ ἐπιστραφῶσι μετὰ τὴν δημοσίευσιν τὰ χειρόγραφα. Ἀλλ' αὐτὸ ἦτο ἡ πτέρνα τοῦ Ἀχιλλέως, οὐδόλως δὲ συνέφερε τῇ ἐπιτροπῇ νὰ ἐπιστρέψῃ ταῦτα διὸ καὶ ἀνέβαλεν ἐπ' ἀπειρον τὴν δημοσίευσιν. Εὐτυχῶς ὁ καθ' αὐτὸ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς διέτριβεν ἐνταῦθα ὡς μέλος τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας ἐπὶ ἐν ἔτος σχεδόν, ὁ μητροπολίτης ἅγιος Προγκηπωνήσων κ. Δωρό-*

θεος. Οὗτος ἐν τῇ καλωσύνῃ, ἥτις τὸν διακρίνει, ἀνέλαβε νὰ ἐνεργήσῃ μεταβαίνων εἰς Κων]πολιν νὰ μοι ἐπιστραφῇ ἀδημοσίευτον τὸ χειρόγραφόν μου. Πράγματι μοι ἐπεστράφη ἡ πραγματεία μου μετ' ἐπιστολῆς ἀπὸ 3-12-52, ἐν ἣ πρὸς τοῖς ἄλλοις γράφει: «Δυσκολεύομαι νὰ εὕρω λέξεις... διότι ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ Περιοδικοῦ μας εἶναι τόσο ἐλλιπὴς ἀπέναντί Σας, καὶ εὐρίσκομαι εἰς τόσο στενόχωρον καὶ λυπηρὰν θέσιν... Ἀυποῦμαι δὲ ἰδιαίτερος καὶ εἰλικρινῶς πολὺ· διότι ἡ «Ὁρθοδοξία» χάνει μίαν ἰδικήν Σας μελέτην καὶ τὴν ἀγάπην Σας. Κατόπιν τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς Ὑμῶν καὶ ἐπειδὴ εἶδον πολλὰς ἐπενεχθεῖσας τροποποιήσεις καὶ παραλείψεις εἰς τὴν περισπύδαστον μελέτην Σας, ἔκρινα καλὸν συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν Σας νὰ Σᾶς τὴν ἐπιστρέψω...» Ἐννοεῖται, ὅτι ἀντικρῶσας τὴν κατακρούουσαν τῆς ἐργασίας μου καὶ συγχρόνως τὴν λογοκλοπίαν (ὡς ἐν τῇ εἰρημένῃ σημειώσει ἐγράψαμεν), ἔμεινα ἐμβρόντητος πρὸ τῶν τελεσθέντων καὶ διεμαρτυρήθην ἐντόνως πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Οὗτος μ' ἐπαρηγόρησε διὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ εὐπροσηγορίας καὶ ὑπέσχετο, ὅτι θὰ ἐνεργήσῃ ν' ἀνακαλύψῃ τὸν δράστην. Συνέπεσε μετ' ὀλίγον ἢ εἰς τὰ Πατριαρχεῖα πρόσκλησις τοῦ φίλου ἀρχιμανδρίτου κ. Εὐαγγέλου Ἀντωνιάδου, καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας. Οὗτος εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ διερμηνεύσῃ πρὸς τὸν Παναγιώτατον τὴν ἀγανάκτησίν μου, ὅτε ἔλαβον λίαν παραμυθητικὸν τοῦ πατριάρχου γράμμα. «πολὺ ἐλυπήθημεν, γράφει, πληροφορηθέντες... περὶ τῆς στενοχωρίας ὑμῶν διὰ τὸ ἄρθρον περὶ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Θὰ ἐξετάσωμεν καὶ θὰ χαρῶμεν ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης νὰ γράψωμεν ὑμῖν καὶ αὐθις» (30-4-53). Εὐχαριστῶ δημοσίᾳ τὸν φιλόμουσον ἀρχιεπίσκοπον κ. Σπυρίδωνα εὐαρεστηθέντα νὰ διατάξῃ τὴν δημοσίευσιν ὀλοκλήρου τοῦ «κριτικοῦ ὑπομνήματος» καὶ διὰ τὴν ἔγκρισιν ἄνευ καὶ τῆς ἐλαχίστης μεταβολῆς ὑπὸ τῆς συντακτικῆς τοῦ περιοδικοῦ Ἐπιτροπῆς.

Ἐπισημειώσεις. Ὁ γνωστὸς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρονογράφος Ἱερόθεος (καὶ οὐχὶ Δωρόθεος) Μονεμβασίας γλεχόμενος νὰ διατηρήσῃ τὴν δι' ἀπάτης τῶν ὑπὸ προκατόχου του σφετερισθεῖσαν ἐπισκοπὴν τῆς Ἀνδρούσης πλαστογραφεῖ καὶ οὕτως ἀσυστόλως τὴν ἱστορίαν γράφων περὶ Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ: «*οὗτος ἐβεβαίωσε διὰ βασιλικῶν ὀρισμῶν τοῦ Ἱεροκλήμα τοῦ Μονεμβασίας, ὅπου ἔδωκεν ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος, καὶ ἔδωκε του μεγάλας τιμὰς καὶ εἰσοδήματα, καθὼς τὰ σεπτὰ χρυσόβουλλα τῶν βασιλέων διαλαμβάνονν νὰ λέγεται Παναγιώτατος, νὰ γραφῇ ἰνδικτιῶνα, νὰ εἶναι ἔξαρχος πάσης Πελοποννήσου καὶ νὰ ἐπέχη τὸν θρόνον τοῦ Ἱεροσολύμων*». Οὐδεὶς ἀναφέρει τοιοῦτον ὀρισμὸν τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅστις οὔτε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθανασίου διαινημονεύει, τὰ δὲ χρυσόβουλλα εἶναι αἱ εἰρημέ-

ναι πλαστογραφίαι, ἃς ἐχάλλευσεν ὁ εἰρημένος Μακάριος, ἀποδοὺς αὐτὰς εἰς τὸν Ἀνδρόνικον τὸν γέροντα.

Ὁ Κορυθαῖος ΕΥΑΓΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΛΑΣ

C. H. Dodd *The interpretation of the Fourth Gospel. Cambridge. University Press. 1953. (Σελ. XII, 478).*

Τὸ νέον τοῦτο σπουδαιότατον ἔργον τοῦ κορυφαίου μεταξὺ τῶν Ἀγγλοσαξόνων ἐρμηνευτῶν τῆς Κ. Διαθήκης ὁμοτίμου καθηγητοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Cambridge, περὶ ἄλλα συγγράμματα τοῦ ὁποίου ἐπανελημμένως ἠσχολήθημεν ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων, δὲν εἶναι οὔτε ὑπόμνημα συστηματικὸν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον οὔτε συνήθης εἰσαγωγή εἰς αὐτό. Ἀλλὰ σκοπὸς αὐτοῦ εἶναι, κατὰ τὴν δήλωσιν τοῦ συγγραφέως (σελ. VII), νὰ διατυπώσῃ τὰς γενικὰς ἀρχὰς καὶ τὰς κατευθυντηρίους γραμμάς, αἷς πρέπει νὰ στοιχήσῃ ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐν λόγῳ Εὐαγγελίου. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ διαιρεῖται τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον εἰς τρία κύρια μέρη, ἐν τῷ Α' τῶν ὁποίων διερευνᾶται τὸ ὑπόδαφος (background) τοῦ Εὐαγγελίου (σ. 3-132), ἐν τῷ Β' διακριβοῦνται αἱ ἰθύνουσαι ἰδέαι αὐτοῦ (σ. 133-288) καὶ ἐν τῷ Γ' ἐξετάζεται ἡ ἐπιχειρηματολογία καὶ ἡ κατασκευὴ αὐτοῦ (σ. 289-443),

Λεπτομερέστερον ἐν τῷ Α' μέρει ἀναζητοῦνται πρῶτον αἱ ῥίζαι τοῦ δ' Εὐαγγελίου ἐν τῷ πρωτογόνῳ Χριστιανισμῷ, εἶτα ἐξετάζονται ἐν τῇ πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο σχέσει αὐτῶν ἡ ὑψηλότερα θρησκεία τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου ἐν συναφείᾳ μετὰ τῆς ἐβραϊκῆς λεγομένης γραμματείας, ὁ ἑλληνιστικὸς Ἰουδαϊσμός, μάλιστα αἱ ἰδέαι τοῦ Φίλωνος, ὁ ραββινικὸς Ἰουδαϊσμός, ὁ Γνωστικισμὸς καὶ ὁ Μανδαϊσμός. Τὰ νοήματα τοῦ δ' Εὐαγγελίου, ὅμοιον τοῦ ὁποίου βιβλίον καὶ κατὰ τὸν Dodd δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ οὔτε ἐκτὸς αὐτῆς, εἶναι οὔτω πρωτότυπα, καθὼς πρωτότυπος εἶναι καὶ ἡ μορφή αὐτοῦ¹, ὥστε ἡ ἀναζήτησις τῶν πηγῶν αὐτοῦ νὰ μὴ δικαιολογῇ τὴν ἀποπλάνησιν τοῦ ἐρευνητοῦ. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι τὸ δ' Εὐαγγέλιον στερεῖται ὑπεδάφους. Τοῦτο ἀκριβῶς ἐρευνᾶται ἐπιμελέστατα ἐν τῷ Α' μέρει. Ἐν τῷ Β' μέρει ἀναλύονται ἀριστοτεχνικῶς τῷ τρόπῳ αἱ ἰθύνουσαι ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τούτῳ ἰδέαι, αἵτινες εἶναι κατὰ τὸν σ. ὁ συμβολισμὸς, ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀλήθεια, ἡ πίστις, ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσις, τὸ φῶς, ἡ θεία δόξα, ἡ κρίσις, τὸ θεῖον Πνεῦμα, ὁ Μεσσίας, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ Λόγος. Ἐν δὲ τῷ Γ' μέρει, τῷ καὶ σπουδαιότατῳ, παρακολουθεῖται μετὰ θαυμαστῆς κριτικῆς ἐπιστασίας καὶ σοφίας καὶ προσοχῆς ἡ δι' ὅλου τοῦ δ' Εὐαγγελίου διήκουσα πορεία τῆς ἐπιχειρηματολογίας, ὡς ἀπεικάζεται αὕτη ἐν τῇ οἰκονο-

1. Πρβλ. Ἐμμ. Ζολῶτα, Ἐπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον Α' 1906 σελ. 544 ἐξ. («τὸ δ' Εὐαγγέλιον εἶναι τὸ πρωτοτυπώτατον καὶ θαυμασιώτατον τῶν πάποτε συνταχθέντων βιβλίων»).

μία τοῦ βιβλίου τούτου, τοῦ ὁποίου ἀναδεικνύεται ἡ ἐνότης καὶ ἡ ἀκεραιότης. Τὸ μέρος τοῦτο, συμφώνως πρὸς τὴν φυσικὴν τριμερῆ διάρθρωσιν τοῦ Εὐαγγελίου, ὑποδιαιρεῖται εἰς τρία τμήματα. Ἐκ τούτων ἐν μὲν τῷ α' ἐξετάζεται τὸ προοίμιον (πρόλογος καὶ μαρτυρία), ἐν δὲ τῷ β' ἀσχολουμένῳ περὶ τὸ περιεχόμενον τῶν κεφ. β—ιβ' καὶ ἐπιγραφομένῳ «τὸ βιβλίον τῶν σημείων», ἐξετάζονται τὰ ἑπτὰ ἐπεισόδια τῆς ζωῆς τοῦ Κυρίου (ἡ νέα ἀπαρχή, β' 1—δ' 42, ὁ ζωοποιὸς λόγος, δ' 46—ε' 47, ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς, ε', φῶς καὶ ζωή, ζ—η', κρίσις διὰ τοῦ φωτός, θ' 1—ι' 39, ἡ νίκη τῆς ζωῆς κατὰ τοῦ θανάτου, ια'—53, ζωὴ ἐκ τοῦ θανάτου, ιβ' 1—36, ἐπίλογος, ιβ' 37—50 καὶ συμπέρασμα) καὶ ἐν τῷ γ' ἀσχολουμένῳ περὶ τὰ κεφ. ιγ'—κ' καὶ ἐπιγραφομένῳ «βιβλίον τοῦ πάθους», ἀναλύονται οἱ ἀποχαιρετιστήριοι λόγοι τοῦ Κυρίου ἀφ' ἑνὸς καὶ τὸ πάθος μετὰ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἀφ' ἑτέρου.

Ὁ σ. ἐσκέπτετο παλαιότερον νὰ προσθέσῃ καὶ Δ' μέρος, ἐν ᾧ θὰ ἠσχολεῖτο περὶ τὴν σχέσιν τοῦ δ' Εὐαγγελίου πρὸς τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν τῆς πρώτης χριστιανωσύνης. Θεωρήσας ὅμως τοῦτο ὡς μὴ προσαρμοζόμενον πλήρως πρὸς τὸν κύριον σκοπὸν τοῦ παρόντος ἔργου του καὶ πρὸς ἀποφυγὴν ὑπερφορτώσεως τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, προὔτιμησε νὰ περιορισθῇ εἰς ἓν παράρτημα (Appendix), ἐνθα διατυποῦνται παρατηρήσεις τινὲς περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐπόψεως τοῦ δ' Εὐαγγελίου, ὅπερ οὗτος θεωρεῖ μὲν ὡς κατ' οὐσίαν θεολογικὸν μᾶλλον ἢ ἱστορικὸν ἔργον καὶ δὴ καὶ ὡς δραματικὴν παράστασιν θεολογικῶν ἰδεῶν, οὐχ ἤτιον ὅμως ἐκ τῆς ἐμπεριστατωμένης ἀναλύσεως τοῦ βιβλίου εἶναι πεπεισμένος, ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς πιστεύει εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐξιστορούμενα γεγονότα καὶ ὅτι ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ περὶ τὴν ἀπόδοσιν τῶν λόγων τοῦ Κυρίου δὲν παραβλάπτει τὸν ἱστορικὸν χαρακτῆρα τῶν διηγήσεων αὐτοῦ περισσότερο παρ' ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὸν Θουκυδίδη καὶ τὸν Ἰάκινθον καὶ ὅτι οὗτος ἐν τῇ προσπαθείᾳ πρὸς ἐρμηνείαν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐξιστορουμένων γεγονότων δὲν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἱστορίας. Τὸ ἔργον κατακλείεται διὰ πίνακος τῶν παραπομπῶν εἰς τὰς πηγὰς καὶ ἑτέρου πίνακος κυρίων ὀνομάτων.

Καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦτο, ὅπερ εἶναι καρπὸς μελετῶν καὶ πείρας ἐπιστημονικῆς μιᾶς ὀλοκλήρου ζωῆς, φέρει πάντα τὰ γνωρίσματα τῶν ἄλλων ἔργων τοῦ κ. Dodd, τ. ἔ. ἐμβροίθειαν, βαθύνοιαν, σαφήνειαν, δξύτητα, ἀλλὰ καὶ νηφαλιότητα κρίσεως καὶ βαθεῖαν εὐλάβειαν, ὅπερ δὲν σημαίνει ὅτι εἴμεθα σύμφωνοι μετὰ τοῦ σ. εἰς πάντα τὰ σημεία τῆς ἐκθέσεως αὐτοῦ. Π.χ. δὲν συμφωνοῦμεν οὔτε ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς δὲν εἶναι ὁ ἀπόστολος Ἰωάννης, ἀλλ' ἀπλῶς μεμορφωμένος χριστιανὸς ζῶν ἐν Ἐφέσῳ περὶ τὰ τέλη τοῦ α' αἰῶνος, οὔτε ὅτι οὗτος πλατωνίζει, ἔστω καὶ ἂν ὁ σ. δὲν παραδέχεται ὅτι ὁ ἐν λόγῳ Εὐαγγελιστὴς ὑπέστη ἄμεσον ἐπίδρασιν ἐκ τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος, εἰμὴ διὰ μέσου τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος, ἐν τῷ ὁποίῳ

ἔζησε, οὔτε συμφωνοῦμεν πρὸς πάσας τοὺς ὑπ' αὐτοῦ παρεχομένας ἐρμηνείας καὶ παρατηρήσεις, παρὰ τὴν ὁμολογουμένην σοβαρότητα αὐτῶν. Ἐξ ἄλλου ὅμως πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ πολύτιμος συμβολὴ τοῦ κ. Dodd ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ εἰς τὴν κατοχύρωσιν τῆς φιλολογικῆς ἐνότητος καὶ εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῆς εἰδολογικῆς καὶ οὐσιαστικῆς πρωτοτυπίας τοῦ δ' εὐαγγελίου καὶ εἰς τὴν ἀπόκρουσιν πολλῶν ὑπερβολῶν τῆς κριτικῆς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐπ' αὐτὸ ἐπιδράσεις τῶν ἔργων τοῦ Φίλωνος καὶ τῆς ἐρμαϊκῆς καὶ μανδαϊκῆς γραμματείας. Καθ' ὅλου δ' εἰπεῖν τὸ βιβλίον τοῦτο, ὅπερ τυγχάνει ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων (ἂν δὲν εἶναι τὸ σπουδαιώτατον) τῶν δημοσιευμάτων ἐπὶ τοῦ δ' Εὐαγγελίου κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν, ἀποτελεῖ πολυτιμωτάτην συμβολὴν εἰς τὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ καὶ διατρανοί τὴν καὶ ἐν τῷ τομῆι τούτῳ σημερινὴν ἐπικράτησιν νηφαλιωτέρων καὶ ὑγιεστέρων ἐπιστημονικῶν ἀντιλήψεων παρ' ὅ,τι συνέβαινε μέχρι πρὸ τριακονταετίας.

Π. Ι. ΜΙΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Anton Anwander, Die Brücke zwischen Himmel und Erde. Das Christentum im Kranz der Religionen. 1948. Echter Verlag. Würzburg (σελ. 188, σχ. 32).

Ἐν τῷ παρόντι τεύχει ὁ γνωστὸς Ρωμαιοκαθολικὸς θρησκευολόγος καθηγητῆς κ. Α. Anwander, ἀπευθυνόμενος οὐχὶ πρὸς εἰδικούς, ἀλλὰ πάντως πρὸς ἀνθρώπους μετ' ἀνεπτυγμένου τοῦ διαφέροντος διὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς θρησκείας καὶ μὴ ἐστερημένους σχετικῆς προπαιδείας, ἔρχεται ἐπὶ τῇ βάσει ἐπισκοπήσεως τῶν κυριωτέρων ἱστορικῶν θρησκευμάτων νὰ συναγάγῃ καὶ νὰ συσχετίσῃ πρὸς ἀλλήλας τὰς ἐπὶ μέρους θρησκευτικὰς ἰδέας, ἵνα καταλήξῃ εἰς τὴν μίαν καὶ μόνην ἀληθινήν, ἀνυπέρβλητον καὶ ἀπόλυτον θρησκείαν, τὴν χριστιανικὴν. Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖται ἐκ δύο κυρίων μερῶν πλαισιουμένων διὰ τῆς εἰσαγωγῆς (σ. 9—11) καὶ τοῦ ἐπιλόγου (σ. 179—184). Ἐν τῷ α' μέρει ἐπιγραφομένῳ «ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν» (σ. 12—120) ὁ σ. παρέχει ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν τῶν κυριωτέρων θρησκευμάτων, κυρίως τῶν ἐπιζώντων, εἶτα δὲ πραγματεύεται περὶ τῶν ἐπὶ μέρους θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ ἰδανικῶν (Θεός, σωτηρία, σωτήρ, θρησκευτικὴ κοινωνία, εὐσέβεια, λατρεία, ἠθικότης) καὶ περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς πληρότητος (ἢ περὶ θεοῦ ἰδέα, ἢ ἀναγέννησις, ὁ θεάνθρωπος, ἢ χριστ. Ἐκκλησία, ἢ χριστ. λατρεία). Ἐν δὲ τῷ β' μέρει ἐπιγραφομένῳ «ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον» (σ. 121—178) παρακολουθεῖ τὴν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω κίνησιν, τ. ἔ. τὴν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ ὁμιλεῖ περὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως, περὶ τῆς ἀπολύτου ἱστορικῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ καὶ περὶ τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Τὸ συμπέρασμα τοῦ ὄραιοῦ βιβλίου, ὅπερ τυγχάνει καρπὸς μακρᾶς καὶ λίαν εἰδοκίμου θρησκευολογικῆς ἐρεῦνης, εἶναι ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ μόνη θρησκεία ἡ αἴρουσα ἱκανο-

ποιητικῶς τὴν μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς ἀντίθεσιν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν μεταξὺ ἀμφοτέρων θείαν γέφυραν.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Das Alte Testament herausgegeben von Prof. Fr. Nötscher. Jeremias von Fr. Nötscher. 1952. Echter—Verlag. Würzburg (σελ. 175). Die Klagelieder von Fr. Nötscher 1952 (σελ. 23).

Διὰ τοῦ παρόντος τεύχους κλείεται, ἕξ ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς, ἡ ῥωμαιοκαθολικὴ σειρὰ συντόμων ὑπομνημάτων τῆς Echter Bibel, περὶ ἧς ἐπανειλημμένως ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων ἐποιησάμεθα λόγον. Ἡ ῥαγαδαία συμπλήρωσις τοῦ λαμπροῦ ἔργου, οὗτινος τὴν ἔκδοσιν ὁ Echter Verlag ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν διαπρεπῆ ἀσσυριολόγον καὶ ἐρμηνευτὴν τῆς Π. Διαθήκης κ. Fr. Nötscher, καθηγητὴν τοῦ ἐν Βόννη πανεπιστημίου, ἀποτελεῖ σπουδαῖον ἄθλον, ὀφειλόμενον εἰς τὴν ἐπιλογὴν ὡς συνεργατῶν τοῦ ἐν λόγῳ καθηγητοῦ πεπειραμένων καὶ δεδοκιμασμένων ἐρευνητῶν τῆς Π. Δ.

Καὶ τῶν μετὰ χεῖρας ὑπομνημάτων εἰς τὸ φερώνυμον βιβλίον τοῦ Ἰερεμίου καὶ εἰς τοὺς Θρήνους προτάσεται εἰσαγωγή καὶ εἶτα ἐπακολουθεῖ γλαφυρὰ γερμανικὴ μετάφρασις, κάτωθεν τῆς ὁποίας παρατίθενται σύντομα μὲν, ἀλλὰ περιεκτικὰ σχόλια κυρίως φιλολογικῶ καὶ ἱστορικῶ περιεχομένου ἀποσκοποῦντα εἰς τὴν διασάφησιν τοῦ κειμένου. Τὸ βιβλίον τοῦ Ἰερεμίου ἀπαρτίζεται ἐκ συλλογῆς λόγων τοῦ προφήτου καὶ διηγήσεων περὶ αὐτοῦ, γενομένης ὑπὸ τοῦ Βαρούχ καὶ διατεταγμένης ἄνευ αὐστηρᾶς χρονολογικῆς σειρᾶς, εἰς ἣν σύλλογὴν προσετέθη βραδύτερον καὶ νέον ὑλικόν, ὡς τὰ κεφ. 50-52. Αἱ πολυάριθμοι παραλλαγαὶ τοῦ κειμένου τῶν Ο', ὅπερ εἶναι περίπου κατὰ τὸ 1/8 βραχύτερον τοῦ Μασορ., στεροῦνται κατὰ τὸν Ν. μεγάλῃ σπουδαιότητος, παραμένει δὲ κατ' αὐτὸν ἀμφίβολον ἂν ἡ μετάφρασις αὕτη, ἥτις κατ' αὐτὸν στερεῖται ἐνόητος, στηρίζεται ἐπὶ βραχυτέρας ἐκδόσεως τοῦ ἑβραϊκοῦ πρωτοτύπου. Τὸ ὕφος καὶ ἡ μορφὴ τῶν λόγων τοῦ Ἰερεμίου προσδίδουσιν ἀριστοτέλῃν ποιητὴν, δὲν ἑλλείπει δὲ πολλαχοῦ τούτων καὶ ὁ ρυθμός.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς Θρήνους ὁ κ. Ν. ἀποδέχεται, ὅτι δὲν δύναται μὲν ἐπὶ τῇ βάσει ἐσωτερικῶν λόγων νὰ πιστοποιηθῇ οὔτε ἡ Ἰερεμείος οὔτε ἡ μὴ Ἰερεμείος προέλευσις αὐτῶν, πάντως ὅμως προϋποτίθεται ἐν αὐτοῖς αὐτόπτης μάρτυς τῆς θρηνομένης συμφορᾶς. Τὰ παρατιθέμενα σχόλια προσδίδοντα προσωπικὴν ἐνασχόλησιν τοῦ κ. Ν. πρὸς τὰ ἐρμηνευόμενα κείμενα ἐπαρκοῦσιν εἰς τὴν διασάφησιν καὶ ἀνάδειξιν τοῦ σπουδαιότατου περιεχομένου καὶ τῆς λαμπρᾶς μορφῆς αὐτῶν.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ernst Benz, Die Ostkirche im Lichte der protestantischen Geschichtsschreibung von der Reformation bis zur Gegenwart. Orbis academicus III/1. Freiburg. München (Verlag Karl Alber) 1952, σελ. 421, σχ. 8ο.

Ὁ μετὰ ζήλου περὶ τὴν ἡμετέραν Ὁρθόδοξον Καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἀσχολούμενος καθηγητὴς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Marburg κ. E. Benz, οὕτινος ἔργα ἐβιβλιοκρίθησαν ὑφ' ἡμῶν ἐν τῇ «Θεολογίᾳ» 22 (1951) 156 ἔξ., 325 ἔξ., 498 ἔξ., 24(1953) 466 ἔξ.), ἔξέδωκε καὶ τὸ ἀνωτέρω μεῖζον ἔργον αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τὸ φῶς τῆς προτεσταντικῆς ἱστοριογραφίας ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως μέχρι τοῦ παρόντος». Ἐν αὐτῷ ἐκτίθενται αἱ περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀντιλήψεις καὶ κρίσεις τῆς προτεσταντικῆς ἱστοριογραφίας ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως μέχρι σήμερον, διὰ τὰ ἀκολουθήσωσι βραδύτερον καὶ αἱ τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἱστοριογραφίας κρίσεις ἐν ἰδίῳ τόμῳ. Ἡ ἰδιαίτερα αὕτη διαπραγμάτευσις μαρτυρεῖ ἐπαρκῶς περὶ τῆς ἀποδιδομένης ἰδιαζούσης σημασίας εἰς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν, κατέστη δὲ ἀναγκαία καὶ δι' ἄλλους μὲν λόγους, ἐκτιθεμένους ἐν τῷ προλόγῳ (σ. V—VII), μάλιστα δὲ διότι «ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἔχει κἄτι νὰ εἴπῃ εἰς τὴν χριστιανικὴν Δύσιν», κατόπιν μάλιστα τῆς δημιουργηθείσης νέας καταστάσεως μετὰ τοὺς δύο παγκοσμίους πολέμους. Μετὰ τὸν πρόλογον τὸ ὅλον ἔργον διαιρεῖται εἰς πέντε τμήματα, ἐν οἷς ἐρευνῶνται ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἢ ἐποχῇ τῆς Μεταρρυθμίσεως (σ. 1—61), ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἢ ἐποχῇ τοῦ Μ. Πέτρου, τοῦ Εὐδοεβισμού καὶ τῆς Διαφωτίσεως (σ. 63—121), εἶτα ἐν τῷ τρίτῳ ἢ ἐποχῇ τοῦ Ἰδεαλισμοῦ καὶ τοῦ Ρωμαντισμοῦ (σ. 123—190), ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ ἢ Προτεσταντικῇ Θεολογίᾳ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος (σ. 191—260) καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ ἢ Προτεσταντικῇ Θεολογίᾳ τοῦ Κ' αἰῶνος (σ. 261—382). Τὸ βιβλίον καταλείπεται μὲ ἐπίλογον, παρατηρήσεις, βιβλιογραφίαν καὶ πίνακα ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, κοσμεῖται δὲ διὰ 17 εἰκόνων (σ. 383—421).

Οὕτως ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι, μετὰ τινὰς πληροφορίας περὶ τῆς Ρωσικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τοῦ γερμανοῦ πρεσβετοῦ ἐν Ρωσίᾳ καὶ Πολωνίᾳ Sigmund von Herberstein, ἐκτίθενται αἱ περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπόψεις καὶ πληροφορίες τοῦ Μαρτίνου Λουθήρου, τοῦ Φιλίππου Μελάγχθονος, τοῦ Δαυὶδ Χυτράιου καὶ τῶν Βυρτεμβεργίων ἐφημεριῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γερμανικῆς πρεσβείας Στεφάνου Γκέραχ καὶ Σολομῶντος Schweigger. Εἰσαγωγικῶς διαπιστοῦται, ὅτι ἤτο τοιαυτὴ ἡ ἀποξένωσις τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Ἀνατολικῆς συνεπείᾳ τοῦ σχίσματος τῆς Ρώμης τοῦ ἔτους 867 (ὄχι τοῦ «Φωτινιανοῦ σχίσματος»!), ὥστε ἡ τελευταία δὲν ἔπαιξε πλέον ρόλον τινὰ ἐν τῇ ἱστορικῇ συνειδήσει τῆς Δύσεως, ἐντεῦθεν δὲ δὲν ἐγράφησαν ἱστορικὰ περὶ αὐτῆς ἔργα ἐν τῇ Δύσει οὔτε πρὸ οὔτε μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ δὲ ἄλωσις ἐπεδείνωσε καὶ ἐπολλαπλασίασε τὰς δογματικὰς καὶ μάλιστα τὰς ἐκκλησιαστικοπολιτικὰς

διαφορὰς καὶ ἀντιθέσεις μεταξύ Ὁρθοδοξίας καὶ Παπισμοῦ, καθ' ὅσον ἐνῶ οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ ἐθεώρουν τὴν ἄλωσην ὡς τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ σχίσμα, ἀντιθέτως οἱ Ὁρθόδοξοι εὐλόγως ἀπέδιδον αὐτὴν εἰς τὴν ἑξασθένησιν τοῦ Βυζαντιτικοῦ Κράτους, ἣν ἀπειργάσαντο αἱ Σταυροφορίαι καὶ ἡ προσωρινὴ ὑπ' αὐτῶν κατάλυσις τοῦ Κράτους κατὰ τὰ ἔτη 1204—1261 καὶ γενικῶς ἡ Λατινοκρατία ἐν τῇ ἑλληνορθοδόξῳ Ἀνατολῇ, εἰς ἃς πάσας σημαντικὸν ἔπαιξε ρόλον καὶ ὁ Παπισμὸς. Μεταβολὴν τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τῆς Δύσεως ὡς πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἐπέφερε, κατὰ τὸν συγγραφέα, ἡ Διαμαρτύρησις. Οὕτω πρῶτος αὐτὸς ὁ Μαρτίνος Λούθηρος (1483—1546) πρὸς θεμελίωσιν καὶ δικαίωσιν τῶν μεταρρυθμιστικῶν διδασκαλιῶν του καὶ τῶν πρακτικῶν ἐκκλησιαστικῶν μεταρρυθμίσεων του ἐπεκαλέσθη ἕξ ἀρχῆς ἐπιμόνως καὶ ἐντόνως τὸ παράδειγμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Ρώμη εἰσήγαγε πολυαριθμοὺς νεωτερισμοὺς εἰς τὰ δόγματα καὶ τὴν πρᾶξιν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ ὅτι αὐτὸς διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεώς του ἐσυνέχιζε τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν. Τοῦτο δὲ συνέβαινεν ἤδη ἐν ἀρχῇ, ὅτε ὁ Λούθηρος δὲν εἶχεν ἀκόμη σκεφθῆ ἀπόσχισιν ἀπὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ Παπισμοῦ, θεωρῶν ὡς δυνατὴν μόνον μεταρρύθμισιν *intra ecclesiam*. Ἐν συνεχείᾳ παρατίθενται τὰ ὑπὸ τοῦ Λουθήρου λεχθέντα ἐν τῇ ἐν Λειψία (Ἰούλιος 1519) συνδιαλέξει του μετὰ τοῦ παπικοῦ θεολόγου Ἐκκίου (περὶ ἧς βλέπ. καὶ «Θεολογίαν» 24 (1953) 468 καὶ Ἰω. Καρμίση, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς, Ἀθήναι 1737, σ. 24 ἑξ.), ὡς καὶ τὰ γραφόμενα ὑπ' αὐτοῦ μὲν ἐν τῷ ἔργῳ του «περὶ συνόδων καὶ ἐκκλησιῶν» (1539), ὑπὸ δὲ τοῦ Μελάγγθονος, τοῦ Χυτράιου, τοῦ Gerlach καὶ τοῦ Schweigger ἐν ταῖς γνωσταῖς συγγραφαῖς καὶ ἡμερολογίοις αὐτῶν περὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἔπονται δὲ αἱ περὶ αὐτῆς κρίσεις τῶν Ἀδὰμ Olearius, Ἰωάννου Αὐμπον, Γεωργίου Fhelavius καὶ Παύλου Ricaut κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα καὶ ἰδίως ἕξ ἀφορμῆς τῆς ἀστόχου πολιτικῆς τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως.

Εἶτα ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου τμήματος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξετάζονται αἱ σχέσεις Ὁρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων ἐπὶ τοῦ τσάρου τῆς Ρωσίας Μ. Πέτρου, παρατηρεῖται ὅτι αἱ μέχρι τότε ἐπαφαὶ τῆς Διαμαρτυρήσεως πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Καθολικὴν Ἐκκλησίαν εἶχον μᾶλλον ἀκαδημαϊκὸν χαρακτῆρα, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ νῦν ἡ Ὁρθόδοξος Ῥωσία ἀνοίγει τὸ παράθυρόν της πρὸς τὴν Δύσιν καὶ ἐπισύρει τὴν προσοχὴν τῶν πολιτικῶν καὶ πνευματικῶν κύκλων τῆς Εὐρώπης. Οὕτως ἐν συνεχείᾳ παρατίθενται αἱ περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀντιλήψεις τῶν Leibniz, Gottfried Arnold, Ἰωάννου Pritius, Ἰωάννου Heinemann, Ἰακώβου Elssner, Ἰωάννου Döderlein καὶ Ἰωάννου Buddeus. Ἀκολουθοῦσι δ' ἐν τῷ τρίτῳ τμήματι αἱ κρίσεις τῶν Ἰωάννου Herder, Ἰωάννου Jung—Stilling, Γεωργίου Hegel, Franz von Baader, Φιλίππου Strahl, Hermann Wimmer καὶ Φρειδερίκου de Rougemont.

Ἐν συνεχείᾳ ἐν τῷ τετάρτῳ τμήματι διαπιστοῦται εἰσαγωγικῶς, ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐσημείωσε μεγάλην πρόοδον κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ἀνάλογον πρὸς τὴν γενικὴν πρόοδον τῆς ἱστορικοκριτικῆς ἐρεύνης κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ μάλιστα τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Συμβολικῆς ὡς ἐπιστήμης τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν. Αὕτη ἐφήρμοσεν ἐπὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τὴν νέαν ἱστορικοκριτικὴν μέθοδον, ἣτις παραλλήλως ἐφηρμόζετο καὶ ἐπὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ἀξιωματικὸν μάλιστα εἶναι, ὅτι ἡ ἔκτασις τῆς ἀρχαίας ὠδήγησεν εἰς ὑποτίμησιν τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ πολλῶν ὁπαδῶν τῆς φιλελευθέρου Προτεσταντικῆς Θεολογίας καὶ μάλιστα τοῦ Adolf von Harnack. Ἐν συνεχείᾳ παρατίθενται αἱ περὶ αὐτῆς ἀπόψεις καὶ ἔρευναι τῶν Wilhelm Gass, Karl Schwarzlose, Ferdinand Kattenbusch, Johannes Warns καὶ Adolf von Harnack.

Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ δεόν νὰ σημειωθῇ, ὅτι τινὲς τῶν εἰς βάρος τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀδίκων καὶ αὐθαιρέτων ἀποφάνσεων καὶ ἐπικρίσεων τοῦ Harnack (περὶ ἧς ἀσχολεῖται ὁ σ., ἠσχολήθημεν δὲ καὶ ἡμεῖς διὰ βραχέων ἐν τῷ προηγουμένῳ τεύχει τῆς «Θεολογίας» σ. 470, ὡς καὶ ὁ καθηγητὴς Π. Μπρατσιώτης, «Ἄδ. Χάρονα καὶ Ὁρθοδοξία», ἀρθρον ἐν «Ἐκκλησία» 28 (1951) 285 ἔξ.), ὡς καὶ ἕτεροι ὅμοιοι διαστρέφουσαι καὶ κακοποιῶσαι τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν περὶ τοῦ ἀρχηγόνου Χριστιανισμοῦ, ἤρξαντο ἀπὸ τινος προσβαλλόμεναι καὶ ἀπορριπτόμεναι ὑπὸ σοβαρῶν ὀρθοδόξων καὶ ἑτεροδόξων θεολόγων. Εἰδικῶς δὲ ἡ περὶ τοῦ δῆθεν ἐξελληνισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀστήρικτος γνώμη τοῦ Harnack οὐδὲν εὗρεν ἐν-θουσιώδη ὑπόδοχὴν παρὰ τοῖς Ἑλλησι θεολόγοις, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ κ. Benz (σ. 247), παρασυρθείς ἐξ ἀτυχοῦς ἐκφράσεως ἐν πανηγυρικῷ λόγῳ Ἑλληνοθεολόγου, παρενθὺς ἀποδοκιμασθείσης πανταχόθεν, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀπεκρούσθη ἤδη ὑπ' ἄλλων τε ὀρθοδόξων καὶ ἑτεροδόξων θεολόγων καὶ ὑπ' ἡμῶν ἐν τοῖς προλεγομένοις εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς Summa Theologiae Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου, ἐνθα τῷ 1935 ἐγράφομεν ἐν σελ. 49: «Δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὸν λεγόμενον ὑπὸ τινων «πρῶτον ἐξελληνισμόν» τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν πατερικὴν ἐποχὴν, ἅτε ἀκραδάντως πιστεύοντες, ὅτι ὁ θεῖος λόγος, ὁ διὰ τῶν αἰώνων διῶν, παραμένει κατὰ τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν ἀναλλοίωτος καὶ ἀμετάβλητος ἐσαεὶ, κἂν ἔτι φαίνεται ἀλλάσσειν ἐκάστοτε ἐξωτερικὴν μορφήν καὶ περίβλημα, ὡς ὑπερκείμενος τῶν ἐπηρειῶν τοῦ χρόνου ἢ τῶν μέσων τῆς οἰκειώσεως καὶ ἀναπτύξεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν διαφορῶν θεολογικῶν σχολῶν καὶ κατευθύνσεων ἢ τῶν ἐκάστοτε ἀρχόντων φιλοσοφικῶν καὶ λοιπῶν πολιτιστικῶν συστημάτων καὶ ὁρευμάτων». Διότι φρονοῦμεν, ὅτι ἡ ἀρχαία Πατερικὴ καὶ ἡ μεσαιωνικὴ Σχολαστικὴ Θεολογία ἐχρησιμοποίησαν τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν Ἑλ-

ληνικὴν Φιλοσοφίαν «μᾶλλον ὡς λογικὴν τέχνην, ὡς εἰδολογικὸν ὄργανον καὶ ὡς ἔξωτερικὴν ἐπιστημονικὴν μορφήν ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, ἐνῶ τὸν πυρήνα αὐτοῦ κατέχει ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία, συνεχιζομένης οὕτω καθ' οὐσίαν τῆς μακροαίονος ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως», ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀλλοιώσεως ἢ νοθεύσεως. Καὶ κατὰ τὸν καθηγητὴν Β. Ἰωαννίδην, «ὁ Ἅπ. Παῦλος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἤλλαξε τὴν ἀπλὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου, ὅπως ἐδέχοντο ὁ Γερμανὸς Harnack, ὁ Ἄγγλος Hatch, ὁ Γάλλος Loisy καὶ ὄλοι οἱ ὄπαδοὶ τούτων. Ὁ Παῦλος δὲν ἐδίδασκεν, εἰ μὴ ὅ,τι παρέλαβε «δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ», ὡς λέγει ὁ ἴδιος (Γαλ. 1,12). Ὁ Χριστιανισμὸς προσέφερε τὸ περιεχόμενον, ὁ δὲ Ἑλληνισμὸς τὸ εἶδος ἢ τὰς μορφάς, ὑφ' ἧς διευπλώθη καὶ ἐνεδύθη τὸ περιεχόμενον ἐκεῖνο. Συνεπῶς ἡ χριστιανικὴ πίστις μετεμόρφωσεν ἐσωτερικῶς τὸν ἑλληνικὸν βίον καὶ πολιτισμὸν, καὶ οὕτως δὲν ἔγινεν ἑξελληνισμὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ἐκχριστιάνισις τοῦ Ἑλληνισμοῦ». (Τὸ κήρυγμα τοῦ Ἅπ. Παύλου εἰς Θεσσαλονικὴν καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις «περὶ ζῶντος Θεοῦ καὶ περὶ χριστοκεντρικοῦ βίου». Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ πανηγ. τόμου Ἰωβιλαίου Παύλου. Ἀθῆναι 1953, σ. 7).

Ἐν τῷ πέμπτῳ καὶ τελευταίῳ τμήματι παρουσιάζει ὁ σ. τὴν νέαν εἰκόνα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας παρὰ τοῖς διαμαρτυρουμένοις θεολόγοις τοῦ Κ' αἰῶνος, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ Karl Beth, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἀρχίζει νέα τις ἐκτίμησις τῆς ἀνατολικῆς Ὁρθοδοξίας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν αὐθαίρετον καὶ ἀντιεπιστημονικὴν τοῦ Harnack, συνεχίζων δὲ ἐκτίθησι τὰς περὶ αὐτῆς ἀντιλήψεις τοῦ Karl Holl, τοῦ Oswald Spengler, τοῦ Moeller van den Bruck, τοῦ Adolf Deissmann, τοῦ Hans Ehrenberg, τοῦ Erich Seeberg, τοῦ Friedrich Heiler, τοῦ Friedrich Siegmund—Schultze, τοῦ Hans von Eckardt, τοῦ Konrad Onasch, τοῦ Fritz Lieb, τοῦ Karl Friz, τοῦ Ludolf Müller καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ σ. Ernst Benz. Νῦν ἡ προτεσταντικὴ ἔρευνα φαίνεται ἐπανευρίσκουσα τὴν πραγματικὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἀρξάμενη κυρίως ἀπὸ τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου καὶ ἐξελισσομένη ἀπὸ τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς λεγομένης «Οἰκουμενικῆς» ὑπὸ νέας ἐπόψεις (σ. 364 ἐξ.). Ἐνταῦθα ἀρχεται διαγραφομένη «νέα τις ἀντίληψις τῆς ἀνατολικῆς Ὁρθοδοξίας ἐν τῷ Προτεσταντισμῷ, καθ' ἣν χαρακτηριστικῶς ἐκεῖνα ἀκριβῶς τὰ σημεῖα, ἅτινα πρότερον ἐθεωροῦντο ὡς συμπτώματα τῆς «ἀποναρκώσεως» τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἦτοι ἡ λειτουργία, τὸ δόγμα, τὸ πολίτευμα καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τέχνη αὐτῆς, προσκτῶνται νῦν νέαν θετικὴν ἔννοιαν καὶ ἐξήγησιν»!

Κλειόντες ἐνταῦθα τὴν βραχεῖαν ταύτην ἀνάλυσιν τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἔργου εὐχόμεθα καὶ ἡμεῖς ὅπως ἡ προτεσταντικὴ ἱστοριογραφία καὶ Θεολογία μετὰ τὰς τόσας ἀγόνους ἀναζητήσεις τῆς ἀνεύρη, ἐπὶ τέλους, τὴν πραγμα-

τικὴν Ὁρθόδοξον Καθολικὴν Ἐκκλησίαν, καὶ γε οὐ μακρὰν ἀπ' αὐτῆς ὑπάρχουσαν, καὶ τότε θὰ δυνηθῆ νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν ἀληθῆ εἰκόνα αὐτῆς, ἣν τόσον ἔχουσι παραμορφώσει καὶ καταστήσει σχεδὸν ἀγνώριστον οἱ ἀπὸ τῶν σελίδων τοῦ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν βιβλίου παρελαύνοντες διαμαρτυρόμενοι θεολόγοι. Βεβαίως ἡ ἀναίρεσις τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ἡμαρτημένων γνωμῶν αὐτῶν περὶ τῆς ἀνατολικῆς Χριστιανωσύνης καὶ Ὁρθοδοξίας ἐξέροχεται τῶν ὁρίων τῆς παρουσίας βιβλιοκρισίας ἡμῶν, ἀποτελοῦσα ἐν ἑκ τῶν ἔργων τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας. Πάντως τὸ ἔργον αὐτῆς τοῦτο θὰ διευκολύνῃ μεγάλως ἡ παροῦσα ἐμπεριστατωμένη ἐργασία τοῦ κ. Benz, εἰς τὸν ὅποιον δρφεύονται πολλαὶ χάριτες διὰ τοῦτο.

I. N. ΚΑΡΜΙΡΗΣ

Plutarch und das Neue Testament. Ein Beitrag zum Corpus Hellenisticum Novi Testamenti. Von Helge Almqvist. Upsala 1946.

Μόλις πρὸ ὀλίγου καιροῦ ἐλάβομεν τὸ περισπούδαστον τοῦτο σύγγραμμα τοῦ Dr. Helge, ὑποβληθὲν ὡς πραγματεία ἐπὶ διδασκαλία εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Οὐψάλης. Ὡς καὶ ὁ τίτλος δεικνύει, εἰς τὸ σύγγραμμά του ὁ σ. ἔρευνᾷ τὴν σχέσιν τοῦ Πλουτάρχου καὶ τῆς Κ. Διαθήκης διὰ τῆς παραθέσεως παραλλήλων καὶ συγγενῶν χωρίων καὶ ἐκφράσεων, συνεπῶς ἡ ἔρευνά του στρέφεται περὶ τὸ κεφαλαῖῳδες καὶ εὐρὺ ζήτημα τῆς σχέσεως Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ ἢ εἰδικώτερον τῆς σχέσεως τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης πρὸς τοὺς συγχρόνους των Ἑλλήνας συγγραφεῖς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην ἔχουσι γίνεαι ἐκτενεῖς ἔρευναι ὑπὸ τῶν ξένων, οὕτως ὥστε πάντα σχεδὸν τὰ ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα εἰς ἕκαστον βιβλίον τῆς Κ. Δ. ἔχουσι σήμερον πολὺν φιλολογικὸν χαρακτήρα, διότι βρίθουσι συγγενῶν καὶ παραλλήλων χωρίων ἢ λέξεων καὶ φράσεων ἐκ συγχρόνων Ἑλλήνων συγγραφέων πρὸς τὸ ἐρμηνευόμενον ἑκάστοτε χωρίον τοῦ βιβλίου τῆς Κ. Δ. Διὰ τῆς τοιαύτης παραθέσεως διευκολύνεται πολὺ ἡ ἐρμηνεία καὶ κατανόησις τοῦ ἐρμηνευομένου ἑκάστοτε χωρίου τῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ., διότι οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς, κατὰ τὴν μόρφωσιν καὶ τὰς δυνατότητας, ἃς ἕκαστος εἶχε, διετύπωσαν τὸ θεῖον περιεχόμενον τῶν βιβλίων των κατὰ τὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς των καὶ δὴ κατὰ τὴν λεγομένην ἀνωτέραν Κοινήν, τὴν ὑπὸ τῶν συγχρόνων διανοουμένων χρησιμοποιομένην. Ὅπως λίαν εὐστόχως λέγει ὁ συγγραφεὺς τῆς πρὸς Διόγνητον ἐπιστολῆς: «Χριστιανοὶ γὰρ οὔτε γῆ, οὔτε φωνῆ, οὔτε ἔθεσι διακεκριμένοι τῶν λοιπῶν εἰσιν ἀνθρώπων. Οὔτε γάρ που πόλεις ἰδίας κατοικοῦσιν, οὔτε διαλέκτω ἐνὶ παρῆλλαμένοι χωρῶνται, οὔτε βίον παράσημον ἀσχοῦσιν» (Mign. E. Π. 5, 1174). Ἐντεῦθεν εἶναι μέγιστα αἱ ὑπηρεσίαι εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐρμηνείας τῆς Κ. Δ. τῶν μετὰ φιλοπονίας ἐργασθέντων εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην — εἰς τὴν παραλλήλον δηλαδὴ ἔρευναν τῆς γλώσσης καὶ φρασεολογίας

τῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ. πρὸς τὰ τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων συγγραφέων — μεγάλων συγγραφέων τοῦ Wettstein, Bonhöffer, Nägels, Blass, Moulton, Deissmann, Wendland, Norder, Klostermann, Kittel, Pernot καὶ πολλῶν ἄλλων συγχρόνων ἐρευνητῶν τῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ. ἀπὸ γλωσσικῆς καὶ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως, εἰς τοὺς ὁποίους προστίθεται τώρα καὶ ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς τοῦ προνομιασθέντος πονήματος, οὗτινος ἀνάλυσιν παρέχομεν εἰς τὸ παρὸν κριτικὸν σημεῖωμα.

Πρὸ τοῦ κυρίου μέρους τῆς ἐργασίας του ὁ σ. προτάσσει μακρὰν εἰσαγωγὴν, ἐν τῇ ὁποίᾳ εἰς τέσσαρα κεφάλαια κάμνει λόγον περὶ τοῦ σχεδίου καὶ τοῦ ἔργου τῆς πραγματείας του (1. Plan und Aufgabe), περὶ τοῦ κοινοῦ πολιτιστικοῦ κόσμου Πλουτάρχου καὶ Κ. Δ. (2. Die gemeinsame kulturwelt), περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Πλουτάρχου (3. Plutarch), καὶ τέλος περὶ τῆς σχέσεως τῆς Κ. Δ. πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν (4. Das Neue Testament und der Hellenismus). Σκοπὸς καὶ ἔργον τῆς πραγματείας του εἶναι ἡ συλλογὴ τοῦ παρὰ Πλουτάρχῳ παραλλήλου πρὸς τὴν Κ. Δ. ὕλικου καὶ ἡ ταξινομήσις καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ εἶδους τῆς συγγενείας καὶ τῆς ὁμοιότητος τῶν παραλληλιζομένων χωρίων. Τὸ κύριον βεβαίως ἔργον ἦτο ἡ ἀνεύρεσις τῶν παραλλήλων χωρίων, ἔργον ἐπιμοχθον καὶ δυσχερέστατον, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλουτάρχου, οὐχ ἦττον καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ εἶδους καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ὁμοιότητος καὶ συγγενείας εἶναι ἔτι δυσχερεστέρα καὶ λεπτὴ ἐργασία, δεδομένου, ὅτι πολλάκις οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐνδιατρίψαντες ἐρευνηταὶ εὐρίσκουσιν ὁμοιότητα ἢ συγγένειαν ἢ ἐξάρτησιν ἐκεῖ, ὅπου δὲν ὑπάρχει, εἰς τὰ παρατιθέμενα παράλληλα χωρία τῆς Κ. Δ. καὶ Ἑλλήνων συγγραφέων. Εἰς συγγράμματα θερησκευτικοῦ ἰδίως περιεχομένου πρέπει νὰ ἔχη τις πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν του τὸ ῥητόν: «si duo dicunt idem non est idem» διότι, ὡς ἔλεγεν ὁ Γοργίας: «οὐδεὶς ἕτερος ἑτέρῳ ταῦτὸ ἐννοεῖ». Ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἔχει ἐπιδείξει μεγάλην προσοχὴν καὶ νηφαλιότητα εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς συγγενείας καὶ ὁμοιότητος τῶν παραλλήλων χωρίων καὶ δὲν ἐξάγει ὑπερβολικὰ συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν συγγένειαν Πλουτάρχου καὶ συγγραφέων τῆς Κ. Δ. ἐκ τῶν παραλληλιζομένων πολυαρίθμων χωρίων. Ἡδὴ ἐξ ἀρχῆς δέχεται ὅτι ἡ σύγκρισις τῆς Κ. Δ. μεθ' ἑνὸς συγγραφέως τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων οἷος ὁ Πλούταρχος, θὰ περιστραφῇ μόνον εἰς τὴν λέξιν καὶ τὸ ὕφος καὶ εἰς τὰ κοινὰ πολιτιστικο-ἱστορικά (Kulturgeschichtliche) σημεῖα, διότι ὁ Πλούταρχος, ὡς γνήσιος Ἕλληνας, «ἔζη πνευματικῶς εἰς ἓνα ἐντελῶς ξένον πρὸς τὸν τῶν συγγραφέων τῆς Κ. Δ. κόσμον... θερησκευτικῶς δὲν ἔχουσι οὗτοι κοινόν τι μετὰ τοῦ Πλουτάρχου, μολοντί ὁ Χειρώνειος φιλόσοφος ἦτο μία κατ' ἐξοχὴν θερησκευτικὴ φύσις» (σελ. 1). Ἐντεῦθεν προειδοποιεῖ ἀπ' ἀρχῆς τὸν ἀναγνώστην ὅτι «τὰ παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ κοινὰ καὶ παράλληλα δὲν ἔχουσι κεντρικὴν σημασίαν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς Κ. Διαθήκης»

(σελ. 2). Περὶ ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος καὶ εἶναι ἄγνωστον καὶ ἱστορικῶς ἀνεξακριβωτον ἂν ὁ Πλούταρχος, ὅστις ἔζησε τῷ 45-120 μ. Χ. ἐγνώριζέ τι περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὸ μόνον κέρδος ἐκ μιᾶς συγκριτικῆς ἐρεῦνης παραλλήλων χωρίων Πλουτάρχου καὶ Κ. Διαθήκης εἶναι σειρὰ παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν συγκρινομένων χωρίων, δι' ὧν διαφαίνονται καὶ ἐξηγοῦνται ἡ γλῶσσα, ὁ κόσμος τῶν παραστάσεων καὶ τὸ πολιτιστικὸν πλαίσιον τῆς Κ. Διαθήκης. Ἀναγνωρίζει ὁ σ. καὶ τονίζει προσηκόντως τὸν ἰδιότυπον χαρακτήρα τῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης καὶ ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀκρόμῃ ἀπόψεως ἐν παραβολῇ πρὸς τοὺς συγχρόνους ἐθνικοὺς συγγραφεῖς: «πρέπει νὰ τονίσωμεν, λέγει, ὅτι ἡ Κ. Δ. κατὰ τὰ διάφορα αὐτῆς συστατικὰ μέρη εἶναι θρησκευτικῶς καὶ φιλολογικῶς ἐν σύγγραμμα ἐντελῶς *sui generis*. Δὲν ἔχομεν ἐν τῷ Ἑλληνισμῷ πραγματικὰ παράλληλα πρὸς τὰ Εὐαγγέλια, πρὸς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, πρὸς τὰς ἐπιστολὰς καὶ πρὸς τὴν Ἀποκάλυψιν» (σελ. 26). Ἐξ ἄλλου ἦτο ἀναπόφευκτον εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ. νὰ μεταχειρισθῶσι κατὰ τὴν διήγησιν καὶ ἔκθεσιν τῶν γεγονότων καὶ τῶν διδασκαλιῶν τῶν ὀρισμένων ἐκφραστικῶς μορφᾶς, συνήθεις καὶ ἐν χρήσει κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους, καίτοι παραδέχεται, πολὺν δικαίως, τὰς ὑπερβολὰς τῆς ὑπὸ τοῦ Bultmann καὶ Dibelius καὶ τῶν ὁπαδῶν τῶν ὑποστηριζομένης θεωρίας, γνωστῆς σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνομα μορφο-ἱστορικῆ Σχολῆ (*Formgeschichtliche Schule*).

Μετὰ τὴν μακρὰν εἰσαγωγὴν ὁ σ. προβαίνει ἐν τῷ κυρίῳ μέρει (σελ. 30-140) εἰς τὴν παράθεσιν τῶν παραλλήλων χωρίων. Ἡ συλλογὴ του περιλαμβάνει 329 χωρία ἐξ ὅλων τῶν συγγραφέων τῆς Κ. Δ. κατὰ τὴν ἐν αὐτῇ σειρᾷ των, τὰ ὅποια παραλληλίζει καὶ συνεξετάζει πρὸς ἰσάριθμα 329 χωρία ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ Πλουτάρχου καὶ δὴ ἐκ τῶν Ἡθικῶν του καὶ τῶν Παραλλήλων Βίων. Δι' ἕκαστον χωρίον τῆς Κ. Δ. σημειώνει τὸ εἶδος τῆς συγγενείας πρὸς τὸ τοῦ Πλουτάρχου, ἂν δηλ. πρόκειται περὶ συγγενείας κατὰ τὰ πολιτιστικο-ἱστορικὰ ἀγαθὰ, κατὰ τὸ θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν περιεχόμενον, κατὰ τὸ ὕφος, κατὰ τὸ ἠτορικὸν σχῆμα, κατὰ τὴν εἰκόνα καὶ τὰς παραστάσεις, κατὰ τὴν φρασεολογίαν καὶ κατὰ τὸ λεξιλόγιον. Ἐπὶ πλέον ἐμπλουτίζει τὰς παρατηρήσεις καὶ τὰ σχόλιά του ἐπὶ ἑκάστου χωρίου μὲ τὰς γνώμας ἄλλων συγγραφέων, ἐρευνησάντων πρὸ αὐτοῦ τὰ αὐτὰ χωρία ἢ καὶ παρόμοια χωρία ἐξ ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων συγγραφέων, τοῦθ' ὅπερ μαρτυρεῖ τὴν εὐσυνειδησίαν τοῦ συγγραφέως. Παραθέτομεν ἐνταῦθα πέντε μόνον ἐκ τῶν 329 παραλληλιζομένων χωρίων, ἵνα κάλλιον καταφανῆ ἡ μεθοδικότης τῆς ἐργασίας καὶ ἡ ὠφέλεια τῆς συλλογῆς ταύτης διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς Κ. Δ.

Ματθ. 7, 16 (συγγένεια ὡς πρὸς τὴν εἰκόνα).

Ἡθικ. 472. F. «γὺν δὲ τὴν ἄμπελον σῦκα φέρειν οὐκ ἀξιούμεν, οὐδὲ τὴν ἐλαίαν βότρους...» (W. ἦτοι καὶ ὁ Wettstein παραλληλίζει τὰ δύο αὐτὰ

χωρία). Μετὰ τὴν παράθεσιν τῶν δύο τούτων χωρίων Ματθ. 7, 16. καὶ Ἦθικ. 472 κάμνει τὰς ἀκολούθους παρατηρήσεις: «Ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἰδίως ἐν τῇ Διατριβῇ (λογοτεχνικὸν εἶδος τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων) ἦτο συνήθης ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐκφράσεως τοῦ ἀδυνάτου. Πρβλ. G. Heinrici, Beiträge zur Geschichte und Erklärung des N. T. III, 1, 91. (παραπέμπει καὶ εἰς ἄλλους συγγραφεῖς, εἰς τὸν Klostermann, εἰς τὸν Windisch, Dibelius καὶ H. Sahlin). Τυπικὴ εἶναι ἡ διπλῆ ἐκφρασις τῆς εἰκόνος: ἄμπελος — σῦκα, ἔλαιον — σταφυλὴ (Πλουτάρχου), ἄκανθαι — σταφυλαί, ἄκανθαι — σῦκα (Ματθ. 7, 16. Λουκ. 6, 44), σῦκα — ἐλαῖαι, ἄμπελος — σῦκα (Ἰακ. 3, 12).

Ματθ. 9, 12. (Μάρκ. 2, 17. Λουκ. 5, 31).

Ἦθικ. 230 F. «Ἐπαινοῦντος δ' αὐτοῦ ἐν Τεγέᾳ μετὰ τὴν φυγὴν τοὺς Λακεδαιμονίους, εἶπέ τις «διὰ τί οὖν οἶκ ἔμενες ἐν Σπάρτῃ, ἀλλ' ἔφυγες;» «ὄτι οὐδ' οἱ ἱατροί, ἔφη, παρὰ τοῖς ὑγιαίνουσιν, ὅπου δὲ οἱ νοσοῦντες, διατρίβειν εἰώθασιν» (W.). Ἐπακολουθεῖ σχόλιον τοῦ σ. ἐπὶ τῆς συνηθείας ἐν τῇ Ἦθικῇ Φιλοσοφίᾳ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων τοῦ νὰ παραβάλληται ὁ διδάσκαλος πρὸς τὸν ἱατρόν.

Ματθ. 22, 40.

Ἦθικ. 116. C. «Δύο ἔστι τῶν Δελφικῶν γραμμάτων τὰ μάλιστα ἀναγκαϊότατα πρὸς τὸν βίον, τὸ «γνώθι σαυτὸν» καὶ τὸ «μηδὲν ἄγαν»· ἐκ τούτων γὰρ ἤροηται καὶ ἄλλα πάντα· ταῦτα δ' ἔστιν ἰλλήλοις συνωδὰ καὶ σύμφωνα, καὶ διὰ θατέρου θάτερον ἔοικε δηλοῦσθαι κατὰ δύναμιν. Ἐν τε γὰρ τῷ γινώσκειν ἑαυτὸν περιέχεται τὸ μηδὲν ἄγαν, καὶ ἐν τούτῳ τὸ γινώσκειν ἑαυτὸν» (W.). Ἐπακολουθεῖ σχόλιον ἐπὶ τῆς συνηθείας νὰ συγκεφαλαιώνεται ἡ ὅλη Ἦθικὴ εἰς δύο ἐντολάς καὶ ἐπὶ τῆς χρήσεως τοῦ ῥήματος ἤροηται, κρέματα εἰς τοιαύτας περιπτώσεις.

Ρωμ. 1, 14. (συγγένεια ῥητορ. ὕφους).

Ἦθικ. 369 (Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος 45) «ἔν τε τελεταῖς ἔν τε θυσῖαις καὶ βαρβάροις καὶ Ἑλλῆσι πολλαχοῦ περιφερομένη δόξα».

Ρωμ. 12, 14. (συγγ. Ἦθικῆς ἀληθείας).

Ἦθικ. 275 d. «Ἐπηνέθη γοῦν Ἀθήνησιν ἡ ἱέρεια μὴ θελήσασα καταράσασθαι τῷ Ἀλκιβιάδῃ τοῦ δήμου κελεύοντος· ἔφη γὰρ εὐχῆς οὐ κατάρσας ἱέρεια γεγονέναι». Ἐπακολουθοῦσι παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ὥραίας ταύτης ἀντιλήψεως τῶν ἀρχαίων περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἱερέως.

Ἐν τῷ τέλει τῆς διατριβῆς κάμνει ὁ σ. μίαν ἀνασκόπησιν τῆς ἐργασίας του καὶ στατιστικὴν ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παραλλήλων χωρίων εἰς ἕκαστον συγγραφέα τῆς Κ. Δ. μετὰ πορισμάτων ἐκ τῶν δεδομένων τούτων τῆς ἐργασίας του. Ἡ πραγματεία αὕτη ἔχει γίνεαι πράγματι μετὰ πολλῆς εὐσυνειδησίας καὶ φιλοπονίας καὶ εἶναι πολὺ χρήσιμος καὶ λίαν ἐνδιαφέρουσα διὰ τοὺς περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς Κ. Δ. καὶ τὴν σχέσιν ταύτης πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν ἀσχολουμένους.

ΒΑΣ. Χ. ΙΑΩΝΝΙΑΔΗΣ

Man in God's Design, by C. H. Dodd, P. I. Bratsiotis, R. Bultmann, H. Clavier. Ed. Studiorum Novi Testamenti Societas, Imprimeries Reunies, Valence, 1952.

Ἡ ἕκτη γενικὴ συνέλευσις τῆς Studiorum Novi Testamenti Societas, ἣτις συνήλθεν ἐν Βέρνην τὴν 14 Ἀπριλίου 1952, ὑπῆρξε λίαν ἀξιοσημείωτον γεγονός διὰ τὴν προαγωγὴν τῶν περὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην σπουδῶν. Καὶ αἱ τέσσαρες κύριαι συνεδριάσεις ἠσχολήθησαν μὲ τὸ θέμα «Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ θεῖᾳ οἰκονομίᾳ κατὰ τὴν Κ. Διαθήκην». Κατ' αὐτὰς ἀνεγνώσθησαν αἱ τέσσαρες ἀνακοινώσεις, αἵτινες ἐξεδόθησαν τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ καθηγητοῦ κ. H. Clavier, καὶ περὶ ὧν ὀλίγα τινὰ σημειοῦμεν κατωτέρω.

Ὁ καθηγητὴς τοῦ Cambridge C. H. Dodd τονίζει τὴν σπουδαιότητα τῆς μελέτης τῆς καινοδιαθηκικῆς ἀνθρωπολογίας ἐν παραθέσει καὶ συγκρίσει πρὸς τὰς ἀνθρωπολογικὰς θεωρίας τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου. Ἡ τάσις πρὸς τὸ καθολικὸν καὶ ἀφηρημένον τῆς ἑλληνιστικῆς φιλοσοφίας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἐπι μέρους καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἐν τε τῇ Παλαιᾷ καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ γεγονός ὅτι καὶ αἱ δύο Διαθήκαι ὁμιλοῦν περὶ ἀνθρώπου ὡς μέλους μιᾶς κοινότητος ἱστορικῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ διὰ τῆς ὁποίας ὁ Θεὸς ἔρχεται εἰς σχέσιν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους κατ' ἄτομον, ἀποτελοῦν τὰ κύρια differentia μεταξὺ τῆς βιβλικῆς καὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἑλληνιστικῆς ἀνθρωπολογίας. Ἐπειδὴ δὲ αἱ σχέσεις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ἐκάστοτε κοινότητα ἔχουν ἱστορίαν, νέα διαρκῶς στοιχεῖα περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἔρχονται εἰς φῶς ἦτοι, ἡ περὶ ἀνθρώπου διδασκαλία τῆς Γραφῆς δὲν εἶναι στατικὴ ἀλλὰ δυναμικὴ.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἀνακοίνωσις «Ἡ περὶ ἀνθρώπου ἀντίληψις τῆς Καινῆς Διαθήκης» τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν διδασκάλου καθηγητοῦ κ. Π. Μπρατσιώτου. Ἐν αὐτῇ σαφῶς προϋποτίθεται ὁ «κοινοτικὸς» οὕτως εἰπεῖν χαρακτὴρ τῆς ἀνθρωπολογίας τῆς Κ. Διαθήκης. Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, καὶ δὴ τῆς Ἀνατολικῆς τοιαύτης, ἐρμηνεύεται καὶ ἐκτίθεται ἡ ἀνθρωπολογία τῆς Κ. Διαθήκης ὡς εὔρηται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ἰησοῦ, παρὰ Παύλῳ, παρ' Ἰωάννῃ, καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς γραφαῖς τῆς Κ. Διαθήκης. «Παρὰ τὰς διαφορὰς ἐν τῇ χρησιμοποιουμένῃ ὁρολογίᾳ καὶ εἰς τινὰς ἐπι μέρους ἀπόψεις», προσφυστάτα παρατηρεῖ ὁ κ. καθηγητῆς, «εἰς ὅλας τὰς μορφὰς ταύτας τοῦ καινοδιαθηκικοῦ κηρύγματος προϋποτίθεται ἡ αὐτὴ κατ' οὐσίαν περὶ ἀνθρώπου εἰκὼν». Ἀλλὰ καὶ ὁ δυναμικὸς ἐσχατολογικὸς παράγων — βεβαίως, ἑξατομικευμένος — ἀρκούντως τονίζεται ὑπὸ τοῦ κ. καθηγητοῦ. Ὁ ἄνθρωπος καὶ εἰς τὰ τέσσαρα δηλωθέντα μέρη τῆς Κ. Διαθήκης ἐξετάζεται ὑπὸ τὰς δύο αὐτοῦ καταστάσεις, ἦτοι ὡς ὁ ἄνθρωπος τοῦ κόσμου τούτου καὶ ὡς ὁ ἀληθὴς ἐν τῷ Θεῷ ἄνθρωπος.

Τὸν αὐτὸν δυναμικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ τονίζει κατὰ τρόπον πλέον δραματικὸν καὶ ὁ καθηγητὴς Rudolf Bultmann ἐν τῇ ἀνακοινώσει του «Ὁ ἄνθρωπος μεταξὺ τῶν δύο αἰῶνων

κατὰ τὴν Κ. Διαθήκην». Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ Κ. Δ. εἶναι ὁ ἀποκαραδοκῶν ἄνθρωπος, ὁ μεταξὺ τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου ὑποφώσκοντος αἰῶνος ἀγωνιστής. Βεβαίως, ἡ ἔννοια αὐτῆ τοῦ «*interim*» ἐξαφανίζεται κατὰ τοὺς μεταποστολικούς χρόνους· παραμένει ἐν τούτοις ζωντανὴ ἰδιάζουσα τις συνείδησις τοῦ «μεταξύ», μία χαρακτηριστικὴ κρίσις οὐχὶ μόνον ἐπὶ τοῦ κόσμου καθόλου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προχριστιανικοῦ κόσμου εἰδικώτερον. Τοῦτο ἐξηγεῖται ὑπὸ τοῦ Bultmann κυρίως ἐκ τῆς παραδόξου διαλεκτικῆς τῆς ὑπάρξεως, ἣν προϋποθέτουν αἱ περὶ ἐγγύτων παραστάσεις τῆς Κ. Διαθήκης. Ἡ ἔννοια δηλ. τοῦ «μεταξύ», ὅπερ δὲν εἶναι οὔτε παρελθὸν οὔτε μέλλον, ἀν καὶ εἶναι ἀμφοτέρα, ἐκφράζει συγχρόνως τὸ συνειδὸς ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ ἀπολύτου τῆς θείας ἀπατήσεως καὶ δικαιοσύνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς θείας ἐν Χριστῷ χάριτος. Ἡ παράδοξος σχέσις τῶν δύο αἰώνων εἰς τὴν τελευταίαν αὐτῆς ἀναλυτικὴν συνιστᾷ, κατὰ τὸν Bultmann, συμφώνως πρὸς τὰς γνωστὰς γενικωτέρας αὐτοῦ θεωρίας περὶ *Entmythologisierung* τῆς Κ. Δ., τὴν παράδοξον θέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τοῦ Θεοῦ ὡς κριτοῦ ἅμα καὶ ὡς πατρός.

Ἡ ἀνακοίνωσις «Τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν Κ. Διαθήκην» τοῦ κ. Η. Clavier ἐξετάζει ἐν ἀρχῇ τὰς διαφόρους παραλλαγὰς τῶν ἐν τῇ Κ. Δ. περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀπόψεων, διὰ τὰ καταλήξῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι «κατὰ τὴν Κ. Δ. τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου δὲν προσδιορίζεται οὐσιωδῶς ὑπὸ τοῦ κοινωνικοῦ του περιβάλλοντος, ἀλλ' ὑπὸ τῆς θεμελιώδους αὐτοῦ σχέσεως, τῆς ἐσωτέρας καὶ προσωπικῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ». Κατὰ τοῦτο ὁ κ. Clavier εὗρισκει ἕναν «*Johannisme implicéte*» εἰς ὀλόκληρον τὴν Κ. Δ. Ἡ ἄξια σημειώσεως τυγχάνουν αἱ παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ. «Ὁ χρόνος ἐν τῇ Ἁγ. Γραφῇ δὲν βαίνει οὔτε κατ' εὐθείαν οὔτε κυκλικῶς ἀλλὰ μᾶλλον σπειροειδῶς». Αἱ κἀθετοι, οὕτως εἰπεῖν, ἐπεμβάσεις τοῦ Θεοῦ ἐλέγχουν τὴν κατεύθυνσιν καὶ τὴν ταχύτητα τῶν ὀριζοντίως βαινόντων γεγονότων. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι παρ' Ἰωάννη ἡ ἔννοια τῆς καθέτου ἐπεμβάσεως καὶ τῆς πέριξ ταύτης συγκεντρομένης συνεχείας εἶναι πλεον ἐντονος ἢ ἄλλαχού. Ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς ἀνακοινώσεως ἀναπτύσσονται τὰ περὶ πνευματικοῦ μέλλοντος τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν Κ. Διαθήκην μετὰ πολλῆς γαλατικῆς ῥητορείας, ἄνευ ὅμως ἰδιάζοντός τινος ἐνδιαφέροντος.

Ἡ ἔκδοσις τῶν ἀνακοινώσεων τῶν τεσσάρων κορυφαίων καθηγητῶν εἰς ἓν τομίδιον ἦτο λίαν εὐτυχὴς ἰδέα, ἀποτελεῖ δὲ ἀναμφισβητήτως σοβαρὰν συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ.

Σ. ΑΓΟΥΡΙΑΝΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑ

Κατὰ τὴν ἐν τῷ προηγουμένῳ τεύχει τῆς «Θεολογίας» (σελ. 476-77) ἀναγραφὴν τῶν ἐν τῷ Ἀναμνηστικῷ τῆς χιλιετηρίδος τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας Τόμῳ δημοσιευθεισῶν μελετῶν, ἐκ παραδρομῆς παρελείφθη ἡ τοῦ Δρος Π. Ι. Παναγιωτάκου «Ἡ ὑπὸ Μείζονος Ἐκκλησιαστικοῦ Σώματος ἄρσις συνεπειῶν ποινῆς καθαρῆσεως δι' ἀπονομῆς χάριτος. Κανονικαὶ προϋποθέσεις καὶ ἀποτελέσματα κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας» (σ. 114-125).